

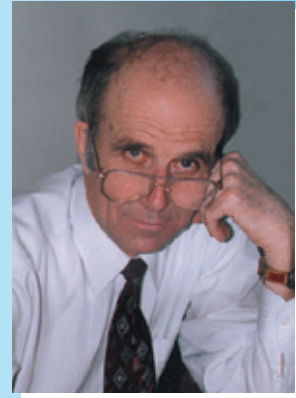
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ СТРУКТУРИ ЗМІСТУ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Запропоновано зовнішню структуру змісту навчання в профільній школі, охарактеризовано її компоненти, розкрито загальні підходи до конструювання профілю навчання.

Ключові слова: профільне навчання, базові предмети, профільні предмети, курси за вибором, спеціальні курси, факультативні курси.

Чинний Закон України “Про загальну середню освіту” [1] визначає профільне спрямування навчання в старшій школі. Протягом п’ятнадцяти років, які минули з часу його прийняття, тривають пошуки раціональних шляхів побудови такого навчання. Незважаючи на певні здобутки в процесі цих пошуків, які переважно слід віднести на рахунок шкільної практики, доводиться констатувати, що ідея профільного характеру навчання на старшому ступені шкільної освіти в повному обсязі в освітній системі країни дотепер не реалізована. На це є низка причин як об’єктивного, так і суб’єктивного характеру. І серед них не остання за вагомістю – відсутність цілісної теорії профільного навчання. Маємо дослідження окремих її проблем і складників, у яких переважають питання організації навчання, і зовсім мало таких, що стосуються його змісту.

Як відомо, однією з основних функцій профільного навчання є якомога повніше задоволення пізнавальних інтересів і освітніх потреб старшокласників, зумовлених їхніми подальшими життєвими планами й орієнта-

Мальованийий Юрій Іванович –

*член-кореспондент
НАПН України, кандидат
педагогічних наук, старший
науковий співробітник,
заслужений працівник
народної освіти України.*

*Учений секретар
Відділення загальної
середньої освіти НАПН
України. Фахівець у галузі
дидактики і методики
навчання математики.*

*Досліджує проблеми
розвитку української
школи, організації
дидактичного процесу,
навчання алгебри в
загальноосвітній школі.
Автор понад 150 науково-
педагогічних праць.*

*Входить до складу
редколегій низки фахових
журналів.*

цією на майбутню професію. Реалізація цієї функції передбачає передусім надання учням можливості вільного вибору змісту навчання. При цьому слід враховувати, що такий зміст, з одного боку, має відповідати досить жорстким вимогам суспільства і держави щодо належного рівня загальноосвітньої підготовки підростаючого покоління, а з іншого – задовольняти освітні інтереси й потреби старшокласників, які можуть збігатися з означеними вимогами лише частково. Завдання полягає в тому, щоб нівелювати цю суперечність. Державний стандарт загальної середньої освіти передбачає здійснити це, виокремивши в освітньому змісті інваріантний і варіативний складники. Однак досі остаточно не розв'язано проблему визначення педагогічно доцільної структури названих складників у старшій школі. Зокрема, нова редакція концепції профільного навчання [3] виокремлює три основні структури, в яких має втілюватися навчальний зміст: базові предмети, профільні предмети, курси за вибором. При цьому до циклу профільних загальноосвітніх предметів віднесено ті, що реалізують цілі, завдання та зміст конкретного профілю. Особливістю їх вивчення є більш глибоке й повне опанування понять, законів, теорій, передбачених стандартом освіти. Основними функціями курсів за вибором визначено поглиблення й розширення змісту профільних предметів, також вони можуть сприяти вивченню непрофільних предметів і бути зорієнтованими на певний вид діяльності поза профілем навчання. Детальнішої характеристики курсів за вибором згаданий документ не містить. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [2] відносить до циклу профільних предметів власне профільні предмети, профілюючі предмети, курси профільного навчання, курси за вибором, факультативи без належного, на жаль, пояснення сутності кожного із зазначених видів, що утруднює чітке їх розмежування та й викликає сумніви в доцільності такого понятійного розмаїття.

Запропоновані Міністерством освіти і науки України навчальні плани для реалізації близько трьох десятків навчальних профілів породжують низку запитань передусім щодо повноти охоплення всієї множини можливих профілів навчання і, таким чином, правомірності використання інших варіантів поєднання навчальних предметів і рівнів їх вивчення у шкільній практиці. Однак, якщо розглядати профільне навчання як форму реалізації принципу індивідуалізації навчання старшокласників, то природно ставити питання про надання кожній школі можливості самій визначати зміст навчання й рівень опанування його складниками саме її учнями залежно від їхніх нахилів, здібностей, професійно орієнтованих освітніх потреб. При цьому слід лише встановити чіткі «правила гри», де освітні інтереси кожної особистості задовольняються якомога повніше й водночас не порушуються загальнообов'язкові вимоги держави до рівня загальноосвітньої підготовки громадян України. З огляду на зазначене у статті пропонується авторське бачення зовнішньої структури змісту навчання в профільній школі, яка може бути покладена в

основу формування кожного профілю. Попередньо зауважимо, що автор не є прихильником жорсткої диференціації навчання в старшій школі за наперед визначеними та нормативно закріпленими профілями, кожен з яких регламентує зміст освіти, перелік предметів і курсів, що підлягають вивченню, рівні такого вивчення, обумовлює використання варіативного освітнього компонента. Прийнятнішим видається підхід, що передбачає надання школі широкої автономії і самостійності в конструюванні профілю навчання як своєрідної педагогічної системи із зумовленими особливостями й запитами учнівського контингенту спрямуванням і пріоритетами змісту навчання, а також застосовуваними формами і методами його реалізації. Саме в такому розумінні термін «профіль навчання» вживатиметься у подальшому викладі.

Як відомо, обов'язкові для всіх зміст освіти і державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів визначає державний стандарт загальної середньої освіти. Цей зміст у межах відведених інваріантною частиною базового навчального плану годин на його вивчення реалізується в системі навчальних предметів і курсів, які будемо називати базовими. Досі їх перелік однозначно фіксує типовий навчальний план, який розробляє й затверджує Міністерство освіти і науки України. Традиційний недолік такого плану – багатопредметність, що спричиняє перевантаженість учнів, не сприяє ефективному засвоєнню знань, забезпеченню їх системності. Особливо негативно це позначається на результативності навчання в старшій школі, де з огляду на обмежену кількість навчальних годин, передбачених для реалізації інваріантної частини освітнього змісту, гостро постає проблема його інтегрованого розгляду. Взагалі систем базових навчальних предметів може бути декілька, все залежить від принципів, покладених в основу структурування змісту освітніх галузей у відповідні предмети для кожної з них. На жаль, у нинішній освітній практиці така варіативність зазначених систем не реалізована, що стримує пошуки найоптимальнішої. Тож дослідження проблеми реалізації змісту загальної середньої освіти у педагогічно доцільній системі навчальних предметів на всіх ступенях школи, й особливо у її старшій ланці, набуває нині особливої актуальності.

Зважаючи на специфіку профільного навчання, доцільно встановити, що кожен базовий предмет у його умовах може вивчатися на обов'язковому для всіх рівні, передбаченому державним загальноосвітнім стандартом (рівень стандарту) або глибше і ширше (профільний рівень). Профільний рівень вивчення призначено для його вибору тими учнями, які мають відповідні нахили, достатні навчальні можливості, бажання й потреби. Навчальний зміст і вимоги до його засвоєння для кожного з цих рівнів має задавати відповідна навчальна програма з предмета. Принагідно зазначимо, якщо зміст програм рівня стандарту прямо детермінується вимогами державного стандарту загальної середньої освіти, то зміст програм профільного рівня поки що чітко

не обумовлюється нічим. З огляду на це, можливо, є сенс у розробленні відповідного державного освітнього стандарту, який визначав би зміст і вимоги до освітніх результатів, що відповідають профільному рівню.

Залежно від запитів учнів, а також з урахуванням своїх можливостей, кожна школа формуватиме зміст навчання в старших класах за певними профілями, що реалізується у відповідній для кожного профілю системі навчальних предметів і курсів. Про два складники цієї системи йшлося вище. Це базові предмети, що вивчаються на рівні стандарту, і група базових предметів, які вивчаються на профільному рівні (називатимемо їх профільними). Забезпечувати повнішу реалізацію основних функцій профільного навчання покликаний третій складник зазначеної системи – курси за вибором. Зупинимося на їх сутності й функціях детальніше. Перед цим лише наголосимо, що, формуючи зміст навчання в старшій школі, принципово важливо виходити з того, що середній школі притаманний загальноосвітній характер. Тому навчання за будь-яким профілем має забезпечити передусім широку й достатню загальноосвітню підготовку школярів без гіпертрофованого зосередження сил і ресурсів на вивченні надто специфічних вузькопредметних відомостей і формуванні відповідних умінь та компетентностей, як нерідко можна спостерігати нині.

Отже, щодо курсів за вибором. Саме вони разом із предметами, які вивчаються на профільному рівні, покликані, з одного боку, відображати й визначати специфіку формованого профілю навчання, а з другого – бути дієвим засобом задоволення тих пізнавальних інтересів та індивідуальних освітніх потреб старшокласників, які можуть лежати поза межами обраного профілю. Справедливо розглядати курси за вибором як основний педагогічний засіб, що забезпечує варіативність навчання в старшій школі, його особистісну спрямованість і дає можливість певною мірою нівелювати згадану суперечність між єдиними державними вимогами до загальноосвітньої підготовки старшокласників і їхніми індивідуальними інтересами, нахилами й потребами. З цього випливають дві основні функції курсів за вибором, які можна умовно позначити як профільноформувальну та індивідуально-розвивальну. Зазначені функції зумовлюють доцільність виокремлення двох основних типів курсів за вибором, кожен з яких реалізує переважно одну з цих функцій. Це, відповідно, спеціальні курси (спецкурси) і факультативні курси (факультативи).

Отже, спеціальний курс у системі профільного навчання – це навчальний курс, який разом із профільними предметами визначає специфіку кожного конкретного навчального профілю, те сутнісне, що відрізняє його від інших. Зміст, закладений у групі таких спеціальних курсів певного навчального профілю (у межах відведених на їх вивчення годин варіативного освітнього компонента), є обов'язковим для опанування всіма учнями, які обрали цей профіль. Природно може виникнути запитання: якщо спецкурси є обов'язковими для вивчення, то чому їх віднесено до категорії курсів за вибором? Вибір тут подвійний. Спо-

чатку він здійснюється на рівні школи, яка, формуючи певний навчальний профіль, у множині наявних різноманітних спеціальних курсів окреслює коло тих, які його обслуговують. Зазвичай кількість таких курсів має бути більшою від можливої для реального запровадження через обмежену кількість навчальних годин, відведених для цього варіативною частиною навчального плану. Тому конкретизувати набір спецкурсів, які підлягатимуть вивченню, допомагає вже вибір учнів, які роблять його із запропонованого переліку.

Множину спеціальних курсів можна впорядкувати, класифікуючи їх за певними ознаками. Єдиної універсальної класифікації спеціальних курсів досі не створено, та й навряд чи вона можлива. Наявні ж спроби виокремити певні їх види хибують переважно тим недоліком, що в процесі їх здійснення порушується основний принцип класифікації, який полягає в дотриманні однієї основи поділу цілого на частини. Це призводить до того, що визначені типи (види) курсів нерідко мають спільні елементи і таку класифікацію не можна вважати строгою.

Залежно від пріоритетного дидактичного завдання, яке реалізують спеціальні курси, видається доцільним виокремити такі їх основні види.

1. Спеціальні курси, спрямовані на поглиблене й розширене вивчення окремих розділів профільних загальноосвітніх предметів, які передбачені навчальною програмою з цього предмета, або додаткових розділів, що не входять до такої програми. До цього виду можуть бути віднесені й спецкурси, метою яких є забезпечення, в разі потреби, дещо вищого, ніж передбачено нормативними документами, рівня знань з окремих розділів базових предметів, які не є профільними, але близькі до профільних, що необхідно для успішного вивчення останніх (наприклад, з фізики у класах, де профільним предметом є хімія).
2. Спеціальні курси, які розкривають професійно-практичний аспект знань, набутих у процесі вивчення базових предметів.
3. Спеціальні курси, які ознайомлюють учнів із новими галузями знань, не представленими у змісті навчальних предметів, але орієнтованими на можливу майбутню професію в руслі обраного профілю.
4. Спеціальні курси з наукових основ сучасних виробництв і технологій.

Зважаючи на виняткову роль шкільної освіти, зокрема на старшому її ступені, за яким би профілем вона не здійснювалася, у формуванні наукового світогляду молоді, що можна ефективно забезпечити лише на засадах глибокої інтеграції набутих знань, доцільно виокремити й запровадити ще один вид спецкурсів, які сприяють реалізації цього завдання.

5. Спеціальні курси міжпредметного узагальнювального характеру, які на основі інтеграції набутих у процесі шкільного навчання знань завершують формування цілісних природничо-наукової і соціально-гуманітарної картин світу.
6. Спеціальні курси, спрямовані на забезпечення допрофесійної і початкової професійної підготовки старшокласників.

Доцільність виокремлення цього виду спеціальних курсів пов'язана з дедалі очевиднішою необхідністю коригування деяких позицій щодо профілізації старшої ланки загальної середньої освіти. Досі зазначену профілізацію було зведено до виокремлення фактично лише академічних навчальних профілів. Проте її, очевидно, слід розглядати значно ширше як у змістовому, так і в організаційному аспекті. Йдеться про повноцінне освітнє забезпечення на цьому ступені навчання життєвого вибору учнівської молоді. У зв'язку з цим за наявності відповідних умов є підстави говорити про використання можливостей профільного навчання для вирішення питань професійної підготовки старшокласників. Реалізації цього завдання й сприяє названий вид спеціальних курсів.

Другу підмножину курсів за вибором, як зазначалося, утворюють факультативні курси. Факультативний курс у системі профільного навчання – це навчальний курс, який слугує задоволенню індивідуальних пізнавальних інтересів та освітніх потреб старшокласників, загалом не пов'язаних зі специфікою обраного профілю.

Наприклад, учень, який обрав один із профілів природничого спрямування, може факультативно вдосконалювати свої знання, скажімо, з української або іноземної мови. Аналогічно школярі, що здобувають освіту за певним гуманітарним профілем, можуть за бажанням розширити компетентність у галузі інформаційних технологій, відвідуючи відповідний факультатив.

На відміну від спеціального курсу факультатив не є обов'язковим для вибору учнями. Введення у структуру змісту профільного навчання факультативів слід розглядати як один із реальних засобів утілення принципу демократизму в освіті старшокласників, відходу від її уніфікованості, забезпечення її особистісної орієнтованості. Водночас саме факультативні курси слід вважати дієвим засобом, що дає змогу уникнути вузькопрофільної спрямованості навчання в старшій школі, урізноманітнити його зміст, розширити спектр його загальнорозвивальних, загальнокультурних впливів на особистість школяра.

З огляду на зазначене розуміння факультативів можна виокремити такі їх види залежно від пріоритетних педагогічних завдань, які вони розв'язують.

1. Факультативні курси, спрямовані на забезпечення вищого рівня загальноосвітньої підготовки з непрофільних предметів порівняно з передбаченим державним стандартом загальної середньої освіти.
2. Факультативні курси з галузей знань і видів діяльності, які не відображені у змісті загальної середньої освіти.

Розглянута структура змісту навчання в старшій школі спрощує процедуру конструювання профілю навчання. Для цього на загальнодержавному рівні слід створити відповідне нормативно-дидактичне забезпечення, яке охоплює:

- навчальний план з переліком навчальних предметів, що реалізують зміст інваріантного освітнього компонента із зазначенням кількості годин на вивчення кожного з них на рівні стандарту та на профільному рівні;
- навчальні програми, які задають два рівні вивчення кожного предмета: рівень стандарту і профільний рівень;
- банк різнопрофільних спеціальних курсів;
- банк факультативних курсів;
- відповідні підручники й навчальні посібники.

Школа залежно від побажань учнів, їхніх батьків і своїх можливостей визначає предмети, які вивчатимуться на рівні стандарту та на профільному рівні, і формує третій компонент змісту за рахунок обраних із банків відповідних спеціальних і факультативних курсів у межах передбачених для цього навчальним планом годин.

Список використаних джерел

1. Про загальну середню освіту : Закон України // Законодавство України про освіту. Збірник законів. – К. : Парламентське вид-во, 2002. – С. 51–71.
2. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1392 // Інформаційний збірник МОНмолодьспорту України. – 2012. – № 4-5. – С. 3–56.
3. Про затвердження нової редакції Концепції профільного навчання в старшій школі : наказ Міністерства освіти і науки України від 11.09.2009 № 854 // Інформаційний збірник МОН України. – 2009. – № 28-29. – С. 57–64.

Малеваний Юрий Иванович

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ВНЕШНЕЙ СТРУКТУРЫ СОДЕРЖАНИЯ ПРОФИЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

Предложена внешняя структура содержания обучения в профильной школе, охарактеризованы ее основные компоненты, раскрыты общие подходы к конструированию профиля обучения.

Ключевые слова: профильное обучение, базовые предметы, профильные предметы, курсы по выбору, специальные курсы, факультативы.

Maliiovanyi Yriy Ivanovich

CONCEPTUAL APPROACHES TO THE FORMATION OF THE EXTERNAL STRUCTURE OF THE PROFESSION-ORIENTED TEACHING CONTENT

The external structure of the education content in the profession-oriented school was suggested; its main components were characterized; the common approaches to the design of the profession-oriented studying were discovered.

Keywords: profession-oriented teaching, basic subjects, optional courses, special courses, additional courses.

